

# RECENSIES & SIGNALEMENTEN

**FELIX TIMMERMANS**

YVAN DE MAESSCHALCK

Felix Timmermans, *Boerenpsalm*  
Met illustraties van Koen Broucke,  
een inleiding van Bart Van Loo en een  
nawoord van Gaston Durnez  
Leuven, Davidsfonds, 2022, 191 pp.,  
ISBN 9789022338858.



Over de figuur van Felix Timmermans (1886-1947) is sinds zijn spraakmakende romandebuut *Pallieter* (1916), dat in volle oorlogstijd bij P.N. van Kampen & Zoon verscheen, heel lang een sfeer van dubbelzinnigheid blijven hangen. Daar hebben zijn flamingantische sympathieën, zijn betrokkenheid bij het activisme tijdens de Eerste Wereldoorlog, zijn dankzij o.a. Anton Kippenberg (1874-1950) bij Insel Verlag in het Duits verschenen werk, zijn (weliswaar onverkiesbare) plaats op de lokale Lierse lijst van het Vlaams Nationaal Blok bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938, zijn lange vriendschap met de Duitse vertaler Karl Jakobs (1906-1997) en de hem op 9 mei 1942 door de Hansische Stiftung (Universiteit Hamburg) toegekende Rembrandtprijs het hunne toe bijgedragen. Iets wat onhandig, opportunistisch of op zijn minst onvoorzichtig zou je Timmermans' handelwijze zeker kunnen noemen. Maar met de nazistische ideologie, laat staan het antisemitisme van het regime en de daaruit voortvloeiende georganiseerde eliminatie van het Jodendom heeft Timmermans geen

enkel uitstaans gehad of willen hebben. Wel integendeel. Dat blijkt niet alleen uit het lemma dat Gaston Durnez (1928-2019) aan de auteur wijdde in de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Lannoo, deel 3, 1998, pp. 3069-3070) en zijn empathische, stevig gedocumenteerde Timmermansbiografie (Lannoo 2002), maar ook uit het doortimmerde nawoord van WT-redactielid Kevin Absillis (Universiteit Antwerpen) bij de wetenschappelijke editie van *Pallieter* (Polis 2016, pp. 221-286), precies honderd jaar na de eerste druk ervan.<sup>1</sup>

Intussen is ook duidelijk aangetoond dat Timmermans ten onrechte en al te vanzelfsprekend voor een *heimat-* of *Blut-und-Boden*kunstenaar van provinciale signatuur is versleten/doorgegaan. Die intussen bijgestelde visie is onder meer te danken aan het filologische en editorische monnikenwerk van August Keersmaekers (zie o.m. *Het geluk van een schrijver. Felix Timmermans en zijn Pallieter*, I & II, KANTL, 2000) en het vrij recente messcherpe betoog van de al genoemde Kevin Absillis. De onlangs door het Davidsfonds gerealiseerde heruitgave van *Boerenpsalm* (1935) past helemaal in de literair-historische rehabilitatie van de auteur, die met de uitgave van het *Verzameld werk* (Davidsfonds 1989-1994) en de *Jaarboeken van het Felix Timmermans Genootschap* definitief werd vormgegeven. De nieuwe editie van *Boerenpsalm*, die deel uitmaakt van de reeks 'Davidsfonds literair' en in de regel

<sup>1</sup> Zie ook S. Vanclooster, *Felix Timmermans*, in: H. Brems, T. van Deel & A. Zuiderent (red.), *Kritisch Lexicon van de moderne Nederlandstalige Literatuur (1980-2015)*, Groningen, 2006.

de definitieve tekst overneemt die in 1989 werd bezorgd door August Keersmaekers (1920-2009), is gebaseerd op de laatste door Timmermans gereviseerde versie, de “*luxe-uitgave van 1944*”, zoals het in de korte ‘Tekstverantwoording’ heet (p. 189). Het gaat hier duidelijk om een leeseditie waarin de spelling is gemoderniseerd, en niet om een wetenschappelijke uitgave waarin alle bestaande varianten en mogelijke editeursingrepen (zouden) worden opgelijst en toegelicht.

De ontstaans- en receptiegeschiedenis van *Boerenpsalm* is lang niet zo complex als die van *Pallieter*. Een deel ervan werd geschreven tijdens de vakantiedagen in Oostduinkerke, maar “*er ligt geen korreltje duinzand tussen de bladzijden*”, merkt Durnez fijntjes op in *Felix Timmermans. Een biografie* (p. 521). De roman kwam grotendeels tot stand in 1933 en was in de lente van 1934 al klaar. In ieder geval werd een eerste fragment voorgepubliceerd in het julinumnummer 1934 van *De Nieuwe Gids* en verscheen in april 1935 het laatste deel in hetzelfde periodiek. Net als voor *Pallieter* deed Timmermans dus een beroep op het eenmansblad van Willem Kloos (1859-1938). Maar heel anders dan met zijn eersteling, die een vooroorlogse incubatietijd van ongeveer vier jaar kende, verscheen *Boerenpsalm* zonder verwijl in juni 1935 bij zijn vertrouwde uitgever. Hoewel op de roman nogal verdeeld werd gereageerd, positief door Gerard Walschap (1898-1989) in *Hooger Leven*, negatief door de toen nog onbekende, latere leider van de DeVlag Jef van de Wiele (1903-1979) in *Germania*, tijdschrift voor Germanistiek en gematigd positief door Urbain van de Voorde (1893-1966) in *De Standaard*, was een Duitse vertaling al in 1936 een feit. Er zouden spoedig nog andere vertalingen volgen (zie *Een biografie*, pp. 529-532).

De uitgave die nu aan het brede publiek wordt aangeboden, vertoont een in notenbeits of ‘*brou de noix*’ uitgevoerde varkenskop

op het voorplat, een van de vele vignetten die in het boek zijn opgenomen (zie ook p. 29). Ze zijn net als een groot aantal aquarellen en illustraties in olieverf van de hand van Koen Broucke. De varkenskop mag enigszins bevreemden, maar komt in het eerste uitvoerige hoofdstuk van het verhaal voor wanneer “*ons Fien*” van haar koppijn is genezen en ze beiden bij wijze van dank de kop van een pas geslacht varken aan de pastoor cadeau doen. Bovendien kan de afbeelding gelden als een knipoog naar de oorspronkelijke titel van het boek in wording, namelijk *Engelen en verkens* (zie *Een biografie*, p. 521). Door de met dikke, maar rake penseelstreken uitgevoerde illustraties “*krijgt Boerenpsalm iets van een beeldverhaal*”, noteert Broucke in een bondige toelichting achterin het boek (p. 187). In ieder geval voegen de vele beelden, waarvan een aantal een hele bladzijde of een dubbelblad beslaat, een fraaie picturale dimensie toe aan Timmermans’ roman. De schilder is overigens niet aan zijn proefstuk toe en heeft als illustrator een indrukwekkende staat van dienst, zoals mag blijken uit zijn bijdragen aan het boek *Miavoye. Op bedevaart naar Paul van Ostaijen* (De Bezige Bij, 2014), in samenwerking met Koen Peeters, Pascal Verbeken en Peter Holvoet-Hanssen, en die aan Koen Peeters’ roman *Kamer in Oostende* (De Bezige Bij, 2019). Bovendien is Koen Broucke, behalve historicus en beeldend kunstenaar, ook de drijvende kracht achter de prestigieuze Nottebohmlezingen van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in Antwerpen.

De romantekst zelf wordt voorafgegaan door een wervende inleiding van Bart Van Loo, die zijn stuk de titel ‘Dank op voorhand’ meegeeft, de laatste woorden waarmee boer Wortel zijn tot God en de lezer gerichte belijdenis afsluit. De francofiële Van Loo spaart zijn lof aan het adres van Timmermans niet en steekt zijn persoonlijke betrokkenheid bij de auteur en het door hem opgeroepen

(Kempense) landschap niet onder stoelen of banken. Hij noemt *Boerenpsalm* “allicht wel de strafste roman van Felix Timmermans” (p. 9). En wijst, geheel terecht, op het orale karakter van het taalregister, waarover hij nog dit noteert: “Het exuberante breugheliaanse taalgebruik van *Pallieter* (1916) staat in dit boek op dieet” (p. 11). Evenmin als voor zijn debuutroman is er een ‘verklarende woordenlijst’ nodig, zoals de tekstbezorgers van *Pallieter* Kevin Absillis en Wendy Lemmens eerder argumenteerden (*Pallieter*, 2016, p. 293). Van Loo brengt Timmermans’ roman verder in verband met het werk van Louis-Ferdinand Céline (1894-1964) en zelfs met *L’oeuvre au noir* (1968) van Marguerite Yourcenar (1903-1987). Hij plaatst Timmermans daarmee in een transnationale context en tilt de vitalistische roman boven een eng regionalistische, folkloristische of Vlaams-nationalistische interpretatie uit. Daarnaast vraagt hij aandacht voor de bijna erotische – of incestueuze? – verhouding van Wortel met ‘het veld’ – meteen het kernwoord van én een pars pro toto voor Wortels visie op de wereld. Het gaat natuurlijk om een beeld, maar dan wel een beeld dat van meet af aan de toon zet: “de boerenstiel” als “een langgerekte copulatie met Moeder Natuur” (p. 18).

Het boek sluit af met een vrij uitvoerig nawoord, getiteld ‘Over *Boerenpsalm*’, waarin biograaf Gaston Durnez zijn licht laat schijnen over diverse aspecten van de roman. Het betreft een niet eerder gepubliceerd, ongedateerd lemma uit de *Timmermans Encyclopedie* waaraan Durnez werkte tot aan zijn dood. Het is een erg ‘handzame’ verzameling feiten en inzichten, die in grote mate sporen met de *Biografie* (zie vooral pp. 521-536), en nogmaals benadrukken dat Wortel niet het beeld is van één welbepaalde boer, maar van dé boer als symbolische figuur. Daarnaast krijgt de lezer de nodige informatie over vier verschillende toneelbewerkingen en over de doorgaans erg matig bevonden filmbewer-

king van Roland Verhavert (1927-2014) uit 1989, al kreeg de filmmuziek toen lof op alle banken: “De muziek van Dirk Brossé is gewoonweg schitterend” (p. 183). Aldus de hier geciteerde Louis Vercammen (1929-2021) van het Felix Timmermans Genootschap.

Met *Boerenpsalm* schreef Timmermans een roman over een weliswaar symbolische gestalte die tegelijk heel concrete contouren vertoont. Bovendien werkt het boek een metafoor uit, die van de houten “kruislieveheer”, waaraan Wortel traag maar gestaag werkt en waarop hij, “doordaverd van hel en duivel” (p. 117), zijn “existentiële verwarring” (Van Loo, p. 10) projecteert. Dat het wel degelijk om een projectie gaat, beseft ook Wortel wanneer hij in het schitterende vijfde hoofdstuk, dat door het stropersmotief zowel aan Cyriel Buysse (1859-1932) als aan Stijn Streuvels (1871-1969) doet denken, bekend: “ik durf de Christus niet van de zolder halen, om mijn miserie niet te moeten spiegelen in zijn lijden” (p. 89). Misschien valt in Wortels artistieke creatie een knipoog te lezen naar Thomas à Kempis’ *De navolging van Christus* (veertiende eeuw), het boek dat, samen met het werk van Jan van Ruusbroec (1293-1381) en Ralph Waldo Emerson (1803-1882) tot Timmermans’ favoriete lectuur behoorde en in zijn latere jaren “zo’n beetje zijn handboek was” (zie *Een biografie*, p. 543). (En misschien is het zelfs interessant of relevant te vermelden dat Willem Kloos, met wie hij zo vaak correspondeerde, een van de vertalers ervan is geweest?)

Hoe dan ook, een psychologische roman is *Boerenpsalm* allerm minst en evenmin een boek dat aan de toenmalige tijdgeest appelleerde, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Simon Vestdijks Else Böhler, Duits dienstmeisje, dat in hetzelfde jaar bij Nijgh & Van Ditmar verscheen. Het is daarentegen wél een roman over de ‘*condition humaine*’, waarin de worsteling van de mens/man met zijn drijfveren en de beproevingen van het leven (zijn vroeg gestorven kinderen, de zelfmoord van

zoon Fons, de voortijdige dood van Fien, het blinde Amelieken) wordt verbeeld. Zijn verhouding met de vrouw – eerst Fien, dan Frisine en vervolgens Angelik – en die met het opperwezen – uitgespeld via monologi-sche bespiegelingen en talloze gesprekken met de pastoor – spelen daarin een centrale rol. Samen met *Pallietier* en het postuum verschenen *Adriaan Brouwer* (1948), een roman die ook met het persoonlijk voornaamwoord “ik” begint en dezelfde “directheid van toon en stijl” etaleert (zie *Een biografie*, p. 733), behoort deze opnieuw beschikbaar gestelde roman tot het allerbeste wat Timmermans op prozagebied heeft nagelaten.